

Erzurum kalesini veziriazama teslim etmişti. Böylece uzun yıllar devam eden isyan sona erdirilmiş ve Tayyar Mehmed Paşa, Erzurum beylerbeyliği görevine atanmıştı¹. Ancak isyanı sona erdiren Osmanlı hükümetinin işi bitmemişti. Veziriazam Hüsrev Paşa, XVII. yüzyılın ehemmiyetli eyâletlerinden Erzurum'da birtakım düzenlemeler gerçekleştirmişti. Yapılan düzenlemeler ile özellikle şehirdeki iktisadî hayatın istikrar bir hale gelmesine ihtimam gösterilmişti. Hüsrev Paşa tarafından hazırlanan kanunnâmede de önemli ticaret merkezlerinden Erzurum'daki ekonomik yapı düzenlenmeye çalışılmıştı.

A. Osmanlı Kanunnâmeleri

Osmanlı döneminde kanunnâme, şer'î hukukun yanı sıra idarî, malî, cezâî gibi muhtelif hukuk sahalarıyla ilgili olarak padişahın hükümlerini ihtiva etmekteydi². XV. yüzyıldaki yasaknâme ile aynı anlama gelen kanunnâme, genellikle vezirlerin ve paşaların yürürlüğe koyduğu düzenlemeleri, yetkili bir otoritenin kesin ve açık olarak belirlediği kanunları ya da reform tasarılarını ifade etmekteydi. Sadece tek bir hüküm (fermân veya berât) ya da belirli ve sınırlı bir konu kanunnâmeyi şekillendirebileceği gibi bütün imparatorluğa yahut belirli bir bölgeye veya sosyal bir gruba uygulanabilmekteydi³.

Örfî hukukun sonucu olarak şekillenen Osmanlı kanunnâmeleri, sistematik bakımdan Osmanlı vergi mantığına ve idarî sistemine göre düzenlenmekteydi. Kanunnâmeler hazırlanış şekillerine göre; *Umumi Kanunnâmeler*, *Sancak Kanunnâmeleri*, *Teşkilat Kanunnâmeleri*, *Belirli Gruplarla İlgili (Hususî) Kanunnâmeler*, *Fermân-Berât-Nişân* tarzındaki kanunnâmeler olarak tasnif edilmiştir⁴.

B. Erzurum Kanunnâmeleri

XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı idaresine giren Erzurum, terk edilmiş bir halde iken yeni yönetimin gayretleri neticesinde imar ve iskân

edilmişti. 1535 yılında eyâlet haline getirilen Erzurum'un 1540'da müstakil tahriri yapılmıştı. Bu arada on sancaktan müteşekkil eyâletin ilk defa sancak kanunnâmesi de düzenlenmişti. Diğer Osmanlı sancak kanunnâmelerinde görüldüğü üzere Erzurum kanunnâmesi, padişahın tuğrası ile onaylanmış ve mufassal tahrir defterinin başında yer almıştı. Reaya ile tîmâr sahipleri arasındaki anlaşmazlıkları çözmeyi ve engellemeyi amaçlayan kanunnâmede; reaya vergileri, arazi kanunları ve cezalar yer almıştı⁵. 1540 tarihli diğer bir kanunnâme ise Erzurum ve Pasin sancaklarında yer alan cami, mescid ve zaviye vakıflarla ilgiliydi⁶. İlerleyen zaman içerisinde giderek daha mamur bir görüntü kazanan Erzurum, III. Murad zamanında yeniden tahriri yapılmıştı. Önceki tahrirde olduğu gibi bu tahrirde de sancak kanunnâmesi, mufassal tahrir defterinin başında yer almıştı. En uzun sancak kanunnâmelerinden olan Erzurum kanunnâmesi'nde öncekinde olduğu gibi reaya vergileri, arazi kanunları ve cezalar belirlenmişti⁷.

1628 Tarihli Erzurum Kanunnâmesi

XVII. yüzyılda *intihâ-yı serhadd-i Acem* olarak tanımlanan Erzurum'un 1628 tarihli kanunnâmesi, öncekilerinden farklı bir mahiyet arz etmektedir. İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 752 numaralı *Tapu Tahrir Defteri*'nde müstakil olarak kaydedilmiş olan kanunnâme; "*Vezir-i a'zam ve sadr'ul-ekrem Hazret-i Hüsrev Paşa edâme'llahü teâlâ iclâlehü bin otuz sekiz senesinde gümrük-i harîr ve ihtisâb-ı Erzurum ve tamgâ-yı siyah ve sâ'ir rüsûmât min-ba'd bu vecihler alınsun deyü ta'yîn ve tahsîs buyurup tuğrâ-yı hümayûn ile Erzurum çarşısına vaz' eyledikleri kanunnâmedir*" diye başlamaktadır. Sultan IV. Murad'ın tuğrasının da bulunduğu kanunnâme, dokuz sayfadan müteşekkildir.

1628 tarihli kanunnâme üzerinde değerlendirme yapmadan önce kanunnâmede eksikliklerin olup olmadığını anlamak maksadıyla başka nüshaları araştırılmıştır. Nitekim İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde Aşir Efendi Kitaplığı'nda 1004 numarada kayıtlı kanun mecmularında Erzurum kanunnâmeleri tespit edilmiştir⁸. "*Erzurum Mufassal Defterinin zahrında*

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Bâb-ı Âsâfi Ruûs Kalemi (ARSK.) 1498, s. 31; Müneccimbaşı Ahmed Dede Efendi, *Sahâifü'l-ahbâr II*, İstanbul 1285, s. 665; Topçular Kâtibi Abdulkadir (Kadri) Efendi, *Topçular Kâtibi Abdulkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil) II*, (Haz. Ziya Yılmaz), Ankara 2003, s. 773-875.

² Ömer Lütfi Barkan, "Kanunnâme", *İslam Ansiklopedisi (İA.) VI*, s. 185.

³ Halil İnalçık, "Kanunnâme", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA.) XXIV*, s. 333.

⁴ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri I*, İstanbul 1990, s. 87-101; a.m.f., "Osmanlı Kanunnâmeleri (Doğuştan, Çeşitleri ve Tarihî Seyri)", *Türkler X*, Ankara 2002, s. 27-35; İnalçık, "Kanunnâme", s. 334-335.

⁵ BOA. *Tapu Tahrir Defteri (TD.)* 205, s. 4-13.

⁶ BOA. *TD.* 199, s. 3-5.

⁷ *Tapu Kadastro Kuyûd-ı Kadime Arşivi (TKKA.) Tapu Defteri (TD.)* 41, v. 2-6.

⁸ *(Kanun Mecmuası) Süleymaniye Kütüphanesi Aşir Efendi Kitaplığı* 1004.

muharrir-i vilâyet yazduğı kanundur ki defter-i mufassaldan nakl olunmuştur" diye 144. varakta başlayan Erzurum kanunnâmeleri içinde Hüsrev Paşa'nın hazırladığı kanunnâme, 151 ile 154. varaklar arasındadır. Osmanlı kanunnâmeleri üzerindeki çalışmaları sırasında kanun mecmuasını inceleyen Ömer Lütfü Barkan, 1628 tarihli Erzurum kanunnâmesi ile ilgili olarak, "bu kanunnâme sâbika Amasya müftisi Ayas Efendi'den alınmıştır. Anlar dahi Rum'ı tahrîr eyleyen Ömer Bey'den almışlar, sahihdir, aslı ile dahi mukabele olunmuştur. Bu defa dahi hakir mukabele eylemişindir" diye bir bilgi vermiştir⁹. Ancak muhtemelen daha sonradan yapılan yeni düzenlemeler ile sayfa sıralaması değişen kanun mecmuasında Barkan'ın ifade ettiği bilgiye rastlanılmamışsa da bu kanunnâmenin aslından kopya olduğu anlaşılmıştır. XVII. yüzyılda hazırlanan kanunnâme, her ne kadar *Tapu Tahrir Defterleri* katalogunda bulunsa da mahiyeti farklıdır. Önceki kanunnâmeler sancak kanunnâmesi hükmünde iken 1628 tarihli kanunnâme devlet teşkilatıyla ilgilidir. Nitekim İnalçık, tîmârlar, hazine işleri, mukataalar ve gümrükler hakkında yapılan düzenlemelere ait kanunnâmeleri, devlet teşkilatı ile ilgili kanunnâmeler olarak değerlendirmektedir¹⁰.

Enderun'da yetiştikten sonra çukadar, silahdâr-ı şehriyârı ve 1623'te yeniçeri ağası, 1626'da Diyarbakır valisi olan Hüsrev Paşa, Nisan 1628'de sadrazam ve serdâr-ı ekrem olarak Erzurum'a gönderilmişti¹¹. Anadolu tarihinde bir dönüm noktası teşkil eden Abaza Mehmed Paşa isyanının¹² bastırılması için Hüsrev Paşa çok seri bir şekilde Erzurum'a gelerek Eylül ayının başlarında şehri dört bir taraftan kuşatmıştı. Şehri müdafaa edemeyeceğini anlayan Abaza Mehmed Paşa, kuşatmanın üçüncü günü 8 Eylül 1628'de Erzurum'u teslim etmişti. Aynı gün Erzurum'a giren Hüsrev Paşa, gerekli gördüğü tahkimatı ve düzenlemeleri yapmıştı. 12 Kasım 1628'de Erzurum eyâletini Tayyar Mehmed Paşa'ya veren veziriazam¹³, aynı tarihlerde Erzurum kanunnâmesini de hazırlatmıştı. Kanunnâmeye "tahrîren fi - evâsıt-ı

⁹ Ömer Lütfü Barkan, "Osmanlı Kanunnâmeleri", III. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1943, s. 516.

¹⁰ İnalçık, "Kanunnâme", s. 335.

¹¹ "Hüsrev Paşa, Abaza Mehmed Paşa isyanını bastırdıktan sonra Bağdad Seferine çıkmıştır. Ancak bir işe muvaffak olamadı ve 2 Nisan 1631'de vefat etmiştir" (Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani II*, s. 274).

¹² Halil İnalçık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum VI*, Louvain 1980, p. 298.

¹³ Mustafa Naima Efendi, *Tarih II*, İstanbul 1280, s. 434- 437.

sehr-i Safer li-sene semâne ve selâsîn ve elf" tarihi konulmuştu¹⁴. 15 Safer'de (14 Ekim) Hüsrev Paşa'nın Erzurum'dan ayrıldığı¹⁵ göz önüne alınırsa, kanunnâmenin hazırlanış tarihi Tayyar Mehmed Paşa'nın tayin kararı ile birlikte olması kuvvetle muhtemeldir.

Hüsrev Paşa, kanunnâmenin hazırlanma nedenini, "sebeb-i tahrîr-i kitâbet-i 'anberfâm ve müceb-i tastîr-i hitâb-ı 'abher hitâm oldur ki 'âmmeten re'âyâ ve berâyâ ve kâffeten sükkân-ı bilâd u kurâ ki ve dât-i hazret-i hâlîki'l-berâyâ der- eyâlet-i mütegalibeden humâyet ve sıyânetleri hükkâm ve vülât zimmetlerine farz-ı 'ayn ve karz ve deyn olup felâ-cerem bu emr-i mübremem imtisâlen zâd-ı ma'âd ve sebeb-i rahmet-i rabbi'l-ibâd olmak için mehmâ-emken humâyetlerine şürû' icâb idüp bu zümrede cümleden biri eyâlet-i Erzurum re'âyâsıdır" olarak ifade etmişti¹⁶. Anlaşılabacağı üzere halkın güvenliğinin sağlanmasına ve asayiş ile huzurun tesis edilmesine oldukça ihtimam gösterilmişti¹⁷.

Kanunnâmenin yapılma gerekçeleri içerisinde "der-eyâlet-i mütegalibeden humâyet ve sıyânetleri" ifadesinden Abaza Mehmed Paşa hadisesiyle ilgili olarak dolaylı bahsedilmesi ilgi çekici bir durumdu. Hüsrev Paşa, "sâbika vilâyet-i mezbûreye vâlî olanlar celb-i mâl için cânib-i mîrîye ait gümrük ve ihtisâb rûsûmlarına ve ber-müceb-i defter-i hâkânî kendülere mahsûl kayd olunan âdet-i ağnâm ve ispençe ve kışlak ve resm-i yaylak ve caba ve bennâk ve gayr-i rûsûmâtı ahz u kabza a'vân ve havâşîde ba'zı nâşîlerde tefvîz idüp" diyerek genel ifadeler kullanmıştı. Nitekim kanunnâmenin ilerleyen kısımlarında dahi Abaza Mehmed Paşa'yı ima edebilecek ifadelerin yer aldığı görülmektedir¹⁸. Reayanın ve tüccârın perişanlığı, "...gümrük nâmına harîr

¹⁴ BOA. TD. 752, s. 6.

¹⁵ Naima Efendi, *Tarih II*, s. 439.

¹⁶ BOA. TD. 752, s. 6

¹⁷ Osmanlı idaresi, zaman zaman Erzurum'a gönderdiği emirlerde dahi halkın güvenli ve huzurlu bir şekilde olmasına itina göstermiştir. "... zâbt u râbt-ı memleket ve hmâyet ü sıyânet-i kul ve raiyyet ve eğer sâir gayriye müfvevze olan 'umur ve hususların külliyyen temim ve temşiyet ve tanzim ve tensikinde bezl-i mâkdur ve say' bî-kusur eyleyüp ve dâima etrâf ü eknâfa çeşm ve gûş ve tecessüs ve tefahhus ve ıstîlâ-yı cevâb ve ahbârdan hesab olunup", BOA. Mühimme Defteri (MM.) 111, s. 11; BOA. Kamil Kepeci Ahkam Defteri (KKA.) 71, s. 292; MM. 78, s. 281.

¹⁸ "... eyadî-i tama' envâr-ı raiyyet-diraz ve gümrük ve ihtisâb deyü ebvâb-ı zulmu erbâb-ı ticârete küşâd ve bâz idüp zümre-yi tüccâr ribh ve ticâret umidindeyken pâre ve bızââtlarına hüsrân isâbeti alâmet-i hayretlerin nişân ve rûsûm-ı raiyyet dahi ifrât ile izdiyâd bulmağla edâsında re'âyâ bî-tâb ve tüvân olduklarından etrâfa gidenler olup re'âyâ perişanlığı hazine killetine ve hubûbât ve gallât nedretine sebeb olup...", BOA. TD. 752, s.6.

yükünden altmış ve kara kumâş yükünden sâbıkada alındığı üzre yüzer gurusu alınursa erbâb-ı tüccârda yine vahşet idüp mîrîye naks terettübü ve mîr-i mîrân tarafından dahi beher ispençe başına ikişer gurusu ve kışlakdan üçer gurusu ve âdet için bir re's koyundan yigirmişer akça ve sâ'ir rûsûm-ı raiyyet dahi bu mertebeye ifrât ile alınursa vilâyet harâbeliği yine mukarrer olup..." şeklinde ifade edilmişti¹⁹.

Her ne kadar kanunnâmede doğrudan Abaza Mehmed Paşa isyanı belirtilmese de Hüsrev Paşa'nın Erzurum'a geliş gayesi göz önüne alındığında kanunnâmenin asıl hazırlanma nedeninin isyandan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Sultan II. Osman'ın yeniçeriler tarafından öldürülmesinden sonra isyan eden Abaza Mehmed Paşa, Erzurum'daki gelir kaynaklarını kendi denetimine almış olmalıdır. 1621 ile 1628 tarihleri arasında Erzurum gümrük mukataasıyla ilgili kayıtlara rastlanılmaması, bu husustaki kanaatin tesadüf olmadığını göstermektedir²⁰.

Kanunnâmede belirtildiği üzere "... kâmin-ı cedîd vaz'ı dahi münâsib görülmediğine binâen mukaddema vâlî-yi vilâyet-i mezbûrda olanlarda bin yigirmi üç tarihinde vâlî bulunan Nasrullah Paşa zamân-ı hükûmetinde hazîne-i âmire rûsûmuna ve mîr-i mîrân mahsûline virdüğü nizâm tevfir-i emvâl-i beytü'l-mâla ve re'âyâ ve berâyâ hakkında tevsî'-i ahvâle bâis olup..." yeni bir kanunnâme değildi. 1604 yılında Erzurum beylerbeyliği döneminde Nasrullah Paşa'nın belirlediği esaslar, Hüsrev Paşa için kabul edilmişti. Bu hususta son olarak "...vilâyet bu hâl ile imâret kabul idinceye değin ekser rûsûm-ı gümrük ve bi'l-cümle emvâl-ı hâssa ve ekser mîr-i mîrâna bağlı ispençe ve âdet-i aġnâm ve sâ'ir hukuklar merhûm Nasrullah Paşa zamânında alındığı..." ibaresi ile Erzurum'un yeniden mamur bir hale gelinceye kadar toplanacak vergilerin Nasrullah Paşa zamanında olduğu gibi alınması gerektiği belirtilmişti. Böylece Erzurum'daki önemli gelir kaynakları arasındaki gümrük, ihtisâb ve kassâbiyye vergilerinin yanı sıra cizye, çift, aġnâm, ispençe, kışlak ve yaylak vergileri de vardı²¹.

¹⁹ BOA. TD. 752, s.6.

²⁰ Bilgehan Pamuk, XVII. Yüzyılda Erzurum Şehri, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, s.204

²¹ BOA. TD. 752, s. 6

a. Gümrük-i Harîr Mukataası

Erzurum gümrüğü, Harîr-i Gümrük ya da Mîzân-ı Harîr ile özdeşleşmişti. Osmanlı-Safevî savaşlarının nedenleri arasında gösterilen ipek²², Erzurum gümrüğünün en önemli gelir kaynağıydı²³. Bilhassa doğudan gelen ticaret kervanlarının uğrak noktası olan Erzurum'a getirilen veya nakledilen her türlü mal ve ticarî eşyadan gümrükte "Amediye" vergisi alınır. Eğer getirilen mal ve ticarî eşya, Erzurum'da tüketilmeyerek başka bir mahalle sevk edilecek olursa "Reftiye" vergisi ödenirdi. Şayet getirilen mal, Erzurum'da değerlendirilecek olursa "Masdariyye" vergisi verilirdi. Yabancı bir memlekette gelip de Erzurum'da sarf olunmayan malın başka bir yabancı memlekete sevk edilmesi durumunda ise "Mürûriye" vergisi tahsil olunurdu²⁴.

Osmanlı Malîyesi tarafından coğrafi sınırları, vergi tür ve miktarları belirlenmiş, hazineye ait önemli gelir kaynağı olarak tanımlanan mukataa²⁵, malî yapısı içerisinde tek bir kalemden oluşabildiği gibi, birden fazla kalemden de meydana gelebilmekteydi²⁶. Nitekim Erzurum Gümrüğü Mukataası; İhtisâb, Kassâbiyye, Darphâne, Boyahâne, Beytü'l-mâl-ı 'Âmme ve Hâssa, Maden-i Ardanuç gibi kendisine bağlı ikinci derece mukataalardan oluşmuştu²⁷.

Vergi türleri ve kendisine tabi mukataaları hakkında bilgi verilen Erzurum gümrük mukataası ile ilgili olarak 1628 tarihli kanunnâmede, daha önceden ifade edildiği üzere Nasrullah Paşa zamanında belirlenen ölçüler esas alınmıştı. Buna göre, Acem'den gelen her bir batman²⁸ harîrden yani yaklaşık

²² Halil İnalcık, "The Ottoman Economic Mind and Aspect of the Ottoman Economy", *The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy Collected Studies*, London 1978, pp. 213-214

²³ Pamuk, *Erzurum Şehri*, s. 202

²⁴ Abdurrahman Vefik, *Tekâlif-i Kavâidi I*, İstanbul 1328, s. 54-55; Mehmet Genç, "Osmanlı Devletinde İç Gümrük Rejimi", *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000, s. 197-198; Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi II*, İstanbul 1999, s. 583-586; Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 1986, s. 400-401; Ziya Karamursal, *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara 1989, s. 191; Neşe Erim, *Onsekizinci Yüzyılda Erzurum Gümrüğü*, basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1984, s. 76-78,134.

²⁵ Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul 1993, s. 127.

²⁶ Halil Sahillioğlu, "XV.Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Darbhâne Mukataaları", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII-1-2, İstanbul 1962-1963, s. 148.

²⁷ Pamuk, *Erzurum Şehri*, s.200.

²⁸ XVII. yüzyılın ortalarında yani 1650'de bir batman 7,83 kg. karşılık gelmekteydi. Cengiz Kallek, "Batman", *DİA V*, İstanbul 1992, s. 200.

olarak yedi yüz seksen üç kg. ipekten birer riyâlî kuruş²⁹ (1 riyâlî kuruş 80 akçe)³⁰; kadife, kemha³¹, darayî³², dülbend ve sâ'ir Hind kumâşlarından başlangıçta yirmide bir alınırken, daha sonra at yükü³³ hesabına göre yirmi iki hasene³⁴ (3960 akçe)³⁵ alınmıştı. Aynı şekilde İran üzerinden Erzurum'a gelen halı, keçe, post, samur, sahtiyan³⁶, attâr ürünlerinden darçın, karanfil, şeker fülful, râvend³⁷, çûb-ı çîn³⁸, cevz-i bevvâ³⁹ ile hırdavatın her yirmi kuruşundan bir kuruşunun gümrüğe verilmesi uygun görülmüştü.

Acem'den gelen a'lâ çividin⁴⁰ her bir batmanından seksen sekiz akçe ve ednâsından altmış dört akçe ve pamuğun her bir yükünden bir kâmil kuruş (70

akçe)⁴¹ vergi alınmasının yanı sıra Bitlis ve muhtelif diyârdan gelen mazî⁴² yüklerinin her bir yükünden kırk akçe tahsil edilmesine hüküm verilmişti.

b. İhtisab Mukataası

XVII. yüzyılın önemli ticaret merkezleri arasında sayılan Erzurum'da, gerek uluslar arası ticaret ve gerekse ulusal ticaretten dolayı pazarda satılan mallardan "*ihtisâb*" adı altında belli oranda tahsil edilen vergilerden müteşekkil gümrüğe bağlı ihtisâb mukataası bulunmaktaydı⁴³.

Hüsrev Paşa tertip ettiği kanunnâmede, ihtisâbın alınma prensibi "*Nasrullah Paşa merhûm zamânında Acem'den gelen ipek yükleri açılıp Erzurum bâzârında satılırsa ihtisâb emînleri üzerine varup vezn itdirip her bir batman harîrden buçuk guruş mîrî için resm-i mîzân-ı ihtisâbiye*" olarak belirtilmişti⁴⁴. İhtisâb sadece harîr ile sınırlı değildi. Transit ticaret kapsamında İran üzerinden Erzurum'a gelerek pazarda satışa sunulan mallardan; "*kara kumâş yükleri Erzurum bâzârında açılıp satılırsa ihtisâb emînleri üzerine varup yüklerin açdırup katife ve kemha ve atlâs-ı Acem ve darayî ve dülbend ve bogası*⁴⁵ ve *esbâb-ı Hind'den ve emtia-ı Acem'den yükünde her ne var ise ecnâsıyla sayup ve tamgâlayup mîrî için her elli parçada bir parçasın resm-i ihtisâbiye*" ile "*halı ve kiçe ve post-ı semmur ve vaşak ve nâfe-i kurd*⁴⁶ ve *kebûd ve telâtin*⁴⁷ ve *sahtiyan ve attâr-ı İspanî'den darçın ve karanfil ve şeker ve fülful ve râvend ve dar-ı fülful ve gayri hırdavatdan yükünden her ne var ise açup Erzurum bâzârında satılırsa emîn üzerine varup her birin bahâsıyla kıymete tutup ne denlü guruşluk olursa mîrî için her elli guruşda bir guruş resm-i ihtisâbiye*" alınmasına karar verilmişti⁴⁸.

²⁹ Osmanlı piyasasında iki tür kuruş kullanılmıştı. Tam veya tamam kuruş da denilen riyâlî kuruş İspanya'ya ait olup kâmil kuruş denilen *esedî kuruş* ise Hollanda'nındı (Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 1999, s. 96-117; Nezihî Aykut, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. Asır Ortalarına Kadar Yapılan Sikke Tashihleri", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 344-345).

³⁰ Şevket Pamuk, "Kuruş", *DIA XXVI*, s.458; Kanunnâmede kuruş hesabı ile ilgili olarak iki kayda tesadüf edilmişti. Bunlar; "*hâlâ dâhi gurus yetmiş sekiz akça hesabından*" ve "*gurus-ı kâmil seksanar akçaya cârî olduğu*" idi. *BOA. TD. 752*, s. 9.

³¹ "Çözgüsü ve atkısı ipek, üst sıra atkısından ayrıca altın alaşımli gümüş veya doğrudan doğruya gümüşlü kılabdan dokunmuş ipekli kumaş" (Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983, s. 352).

³² "Bir cins ipekli kumaş" (Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi*, s. 345).

³³ "1 at yükü 162.144 kg." (Halil İnalçık, "Yük (Himl) in the Ottoman Silk Trade, Mining and Agriculture", *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire Essays on Economy and Society*, Bloomington 1987, p. 434).

³⁴ Osmanlı altın parası olan sikke-i hasenenin 1628 yılında kaç akçeye karşılık geldiği hususunda farklı görüşler vardı. Ö. L. Barkan, 1626-1629 yıllarında 1 altının 180 akçeye; M. Kütükoğlu, 1627'de 180 akçe; Ş. Pamuk, 1628'de 210 akçe; N. Aykut, 1628'de 180-200 akçeye ve Said Öztürk, 1628'de 120 akçeye tekabül ettiğini ifade etmişlerdi (Ömer Lütfî Barkan, "Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Bellekten, XXXIV/135*, Ankara 1970, s. 577; Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi*, s.33; Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, s. 150; Nezihî Aykut, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. Asır Ortalarına Kadar Yapılan Sikke Tashihleri", s. 358; Said Öztürk, *Askeri Kassam Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, İstanbul 1995, s. 242).

³⁵ Bir altının akçe karşılığı hususunda farklı görüşler olmasının yanı sıra kanunnâmede de açık bir ifade yoktu. Ancak akçe karşılığı olarak 180 sayısı esas alınmıştır.

³⁶ "Terbiye edilmiş keçi derisi veya dana gönü" (Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi*, s.359).

³⁷ "Müşil ve midevi olarak basur tedavisinde kullanılan bir kök" (Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi*, s. 359).

³⁸ "Kaynatılmış suyu veya dövülmüş tozu mayasıl vs. hastalıklarda kullanılan bir madde" (Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi*, s. 345).

³⁹ "Küçük Hindistan cevizi" (Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi*, s. 344).

⁴⁰ "Hindistan'dan gelen bir tür boya" (Suraiyya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, İstanbul 1994, s. 182-183).

⁴¹ Şevket Pamuk, "Kuruş", s. 458.

⁴² "Ak meşenin üzerinde hasil olan bir ur olup debbâklık, boyacılık ve tıbda kullanılan bir madde" (Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi*, s. 355).

⁴³ Pamuk, *XVII. Yüzyılda Erzurum Şehri*, s. 214.

⁴⁴ *BOA. TD. 752*, s. 7.

⁴⁵ "Daha ziyade astar olarak kullanılan bir cins bez" (Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi*, s. 343).

⁴⁶ "Kurdun karın kısmından çıkan kürk" (Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi*, s. 356).

⁴⁷ "Rusya'da yapılan bir nevi sağlam ve yumuşak sahtiyan" (Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi*, s. 363).

⁴⁸ *BOA. TD. 752*, s. 7.

Erzurum pazarına sadece İran üzerinden mal gelmemişti. Doğu-batı ve kuzey-güney istikametinden gelen kervanlar da mallarını pazarda değerlendirmişlerdi. İstanbul, Bursa, Halep ve Şam'dan gelen çuka⁴⁹, kumâş, bogasidan elli zirâ⁵⁰, da (32.5 m.) bir zirâ'(0.65 m.) mîrî için ihtisâbiye vergisi alınmıştı. Kastamonu ile Tokat'tan gelen bakır yüklerinden ve Halep ile Diyârbakır'dan gelen kahve ve şekerin her elli yük ve her elli vukiyyesinden⁵¹ (64,11 kg.) bir vukiyyesi (1.28 kg.) ihtisâb tahsil edilmişti⁵².

Kanunnâmede, Erzurum pazarında küçük çaplı yapılan ticarete dahi yer verilmişti. Buna göre; “*âhar vilâyetden gelüp satılan yağ ve bal ve pirinç ve nohud ve mercimek ve dakîk ve kuru üzüm ve yaş meyve ve sâ'ir me'kûlât kısmından her ne gelür ise Nasrullah Paşa zamânında her yükünden sekizer akça bâc-ı bâzâr alınduğı üzre hâlâ dâhi ol vechle alınmak fermân olındı*” denilmişti. Aynı şekilde pazara getirilerek satılan her bir koyundan bir akçe, camus ve sığırın her bir başından dört akçe, at ve katır ve merkep ve devenin her bir başından sekiz akçe mîrî için alınması uygun görülmüştü⁵³.

c. Kassâbiye Mukataası

Fatih Sultan Mehmed zamanında yeniçerilerin günlük et ihtiyaçlarının üç akçeden fazlası için kassâbiye adı altında yeni bir kaynak oluşturulmuştu⁵⁴. XV. yüzyılda başlayan uygulama, ilerleyen dönemde de devam etmişti. Nitekim XVII. yüzyılda Erzurum muhafazasındaki yeniçeriler için gümrük mukataasına bağlı kassâbiye mukataası bulunmaktadır⁵⁵.

Yeniçerilerin et masraflarına tahsis edilen mukataaya kanunnâmede değinilmişti. Gümrük ve ihtisâb vergileri alınan mallardan ayrıca belli oranda da kassâbiye vergisi alınmıştı. Nasrullah Paşa zamanında belirlenen oranlar

⁴⁹ “Çözgü ve atkısı yün yapağından iğrilmiş iptikten, düz renkte ve havlı, tok kumaş” (Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi*, s. 345).

⁵⁰ “Arşun da denilen bu ölçü birimi kumaşlar için endaze olarak kullanılmış olup yaklaşık 0,65 m.ye tekabül etmekteydi” (Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I*, İstanbul 2002, s. 442).

⁵¹ “Okka denilen vukiye 1,2822945 kg karşılık gelmekteydi” (İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I*, s. 446).

⁵² BOA. TD. 752, s. 7-8.

⁵³ BOA. TD. 752, s. 8.

⁵⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I, Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Ankara 1988, s. 254.

⁵⁵ Pamuk, *XVII. Yüzyılda Erzurum Şehri*, s. 214-215.

Hüsrev Paşa zamanında da geçerli olmuştu. Gümrük vergisi ödenmiş ipeğin her bir batmanından rub' (çeyrek) kuruş resm-i kassâbiyye alınırđı. Şayet ipeğin gümrük vergisi ile kassâbiyye vergisinin birlikte maktû olarak alınması icap ederse o takdirde dörđer kırmızı (sikke-i hasene-720 akçe)⁵⁶ tahsil edilirdi⁵⁷.

İran üzerinden Erzurum'a gelen kadife, Acem atlâsı, kemha, darayf, dülbend, bogası, Hind esbâbı yükünden her yüz aded parçadan bir parçası kassâbiyye olarak alınmaktaydı. İpekte olduğı gibi kumâşlarda da maktû alınması gerektiğı takdirde her yükten dört kırmızı alınırđı. Keza halı, keçe, samur post, vaşak, nâfe-i kurt, kürk-i kebûd, darçın, karanfil, şeker, fülful, râvend, çüb-ı çîninin her yüz aded kuruşundan bir kuruşu; pamuk yüklerinin her bir yükünden on beş akçesi; çivid yüklerinin her bir batmanından yirmi beş akçesi ve ednâsından on altı akçesi resm-i kassâbiyye olarak tahsil edilebilirdi⁵⁸.

Bursa, İstanbul, Halep, Şam ve Diyarbakır gibi ticaret merkezlerinden Erzurum'a gelerek pazarda satışı sunulan çuka, kumâş ve bogasının her yüz zirâ'dan bir zirâ'sı kassâbiyye olduğı gibi sair vilâyetlerden Erzurum pazarına getirilerek satılan bakır ve kahve yüklerinin her yüz vukiyyesinden bir vukiyyesi de kassâbiyye vergisiydi⁵⁹.

d. Sair Vergiler

Erzurum kanunnâmesinde gümrük ve gümrüğe bağılı olan ihtisâb ve kassâbiyye mukataalarına ait düzenlemeler yapıldığı gibi eyâletten toplanan cizye, çift, âdet-i aġnâm, ispençe, kışlak ve yaylak vergileri de belirlenmişti. Osmanlı Devleti'nde gayr-i müslim tebaadan askerî hizmetlerine karşılık, bir takım şartlara haiz 14-75 yaşları arasındaki sağlam erkek nüfustan cizye adı verilen şer'i bir vergi alırdı⁶⁰. 1621-1628 yılları arasında Abaza Mehmed Paşa hadisesinden dolayı cizye vergisi muhtemelen toplanamamıştı. Daha önce de belirtildiğı üzere, isyan hadisesine temas edilmediğı gibi, cizye vergisinin Nasrullah Paşa zamanındaki usul üzere alınması uygun görülmüştü. Ancak

⁵⁶ “Osmanlı darphânesinde kesilen altın paraya sikke-i hasene ya da kırmızı denirdi” (Özer Ergenç, “XVI. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Parası Üzerinde Yapılan İşlemlere İlişkin Bazı Bilgiler”, *ODTÜ. Gelişme Dergisi*, 1978 İktisat Tarihi Özel Sayısı, Ankara 1979, s. 86).

⁵⁷ BOA. TD. 752, s. 8.

⁵⁸ BOA. TD. 752, s. 8.

⁵⁹ BOA. TD. 752, s.9.

⁶⁰ Halil İnalçık, “Cizye”, *DİA. VIII*, s. 45; Christoff Nedkoff, “Osmanlı İmparatorluğunda Cizye”, (Çev.Şinasi Altundağ), *Belleten*, VIII, Ankara 1944, s. 621.

zaman içerisinde malî durumdan kaynaklanan ilgili zamlardan ötürü yeni düzenlemede cizye için iki yüz yirmi akçe vergi alınmasına hüküm verilmişti⁶¹.

60 ila 150 dönüm arasında değişen miktarda toprak parçasını işleyen çiftçi, araziye tasarruf etmesi karşılığında devlete çift resmi ödemekle mükellefti⁶². 1540 tarihli ilk kanunnâmede reaya işlediği çiftlik arazisi için elli akçe çift vergisi ödemekteydi. 1628 tarihli kanunnâmede ise çift vergisi, havâss-ı hümâyûn ve beylerbeyi hâssı olan köylerde tasarruf edilen çiftliklerinden defter-i hâkânîde kayıtlı olduğu üzere senede bir defaya mahsus olmak üzere elli akçeydi⁶³.

Kanunnâmede üzerinde durulan bir diğer vergi türü ise küçükbaş hayvandan alınan âdet-i aġnâmdı. Kanunnâmede işaret edildiği üzere aġnâm, Erzurum eyâletindeki havâss-ı hümâyûna ait köyler ile beylerbeyine tahsis edilmiş olan mahsûlleri ihtiva etmişti. Vergi tahsil edilirken kâmil kuruşun seksen akçeye tekabül ettiği seneler için her koyundan üç akçe şayet kuruşun değerinde artışı olursa dört akçe alınmasına müsaade edilmişti. Ancak kanunnâmedeki son kayıta; "... vilâyet ma'mûr oluncaya değin re'âyâ ya merhameten birer akçası dahi tedennî olunup cümle hidmetiyle üçer akça alınmak fermân olındı ziyâde alınmaya" denilerek üç akçe alınmasına hükmedilmişti⁶⁴.

Müslüman reayadan alınan çift vergisine karşılık gayr-i müslimlerden ise bir raiyyet vergisi olan İспенçe alınır. İster şehirli olsun ister köylü toprak tasarruf eden her gayr-i müslim İспенçe vergisi ödemekle mükellefti. Erzurum'da toprak tasarruf eden gayr-i müslimlerden İспенçe alınmıştı. Vergi oranı ilk kanunnâmede kişi başına yirmi beş akçeydi. XVII. yüzyıldaki kanunnâmede ise eski statüsü belirtilmekle birlikte kuruş değer kazandığı

⁶¹ "Ve Nasrullah Paşa merhûm zamânında Erzurum vilâyetine tâbi kadîliklarda olan keferes tâyifesinin her bir neferinden mîrî için sâl be-sâl ikişer yüz akça ve kesr guruşa beşer akça haraçları alınup sonradan bir nice defa cülûs-ı hümâyûn vâki' oldıkda beşer akça her neferine zamm olunmakla cümle ikişer yüz yigirmişer akça alındığı üzere hâlâ dahi gurus yetmiş sekiz akça hesabından her bir neferinden iki yüz yigirmi akça cizye alınmak fermân olındı (BOA. TD. 752, s. 9).

⁶² İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I*, s.189-199; Feridun Emecen, "Çift Resmi", *DİA*, VIII, s. 309.

⁶³ BOA. TD. 752, s. 9.

⁶⁴ BOA. TD. 752, s. 9.

takdirde artış yapılmasına müsaade edilmişse de yine nefer başına yirmi beş akçe alınmasına karar verilmişti⁶⁵.

Bir sipahinin arazisine muvakkat bir zamanda umumiyetle kışlamak için gelip yerleşen fakat ziraat yapmayan hariç raiyetin ödediği vergiye resm-i kışlak denilmiştir⁶⁶. Günümüzde dahi hayvancılığın yaygın olduğu Erzurum'un 1628 tarihli kanunnâmesinde havâss-ı hümâyûn ve beylerbeyi haslarından olan arazilerde kışlayan Müslüman reayadan yılda yetmiş akçe resm-i kışlak alınması muvafık görülmüştü⁶⁷. Sürülerini başka tîmâr sahibinin arazisinde ya da mîrî yaylaklarda otlatan reaya ise yılda bir defaya mahsus olmak üzere resm-i yaylak adında bir vergi ödemesi gerekirdi⁶⁸. Kanunnâmede son olarak değinilen bu konuda; yaylaya çıkan sürüler havâss-ı hümâyûna ya da beylerbeyi haslarından olan arazilerde otlarsa, her bir hâne buçuk vukiyye revgan⁶⁹ ki iki yüz dirhem resm-i yaylak ödemek zorundaydı⁷⁰.

SONUÇ

XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin stratejik ehemmiyete sahip merkezlerinden birisi olan Erzurum'da yaklaşık yedi yıl süren bir isyanın neticesinde Hüsrev Paşa yeniden otoriteyi sağlamıştı. Abaza Mehmed Paşa isyanının Erzurum'daki sosyal ve ekonomik etkilerinin göz ardı edilemeyeceği bir gerçektir. Ayaklanmadan önce 1621'de gümrük mukataasının 4400000 akçe geliri olmasına karşılık, isyan süresince mukataanın durumu ile ilgili bir kayda rastlanmamıştır. Bu süre içerisinde Mehmed Paşa, mukataanın gelirlerini kendi iradesince kullanması kuvvetle muhtemeldir. İsyanın sona erdirilmesinden sonra Erzurum'daki iktisadî düzenin yeniden sağlanması için bir takım idarî düzenlemeler yapılmıştı. Devrin kronik eserlerinde zikredilmeyen önemli düzenlemelerden birisi de Hüsrev Paşa'nın hazırlattığı kanunnâmeydi. 1628.

⁶⁵ "Ve Nasrullah Paşa zamânında havâss-ı hümâyûn ve beğlerbeğiler hasları olan karyelerin keferesinden her bir neferinden yigirmi beşer akça İспенçe alınmak mu'tâd iken Erzurumun ibtidâ tahriri eyyâmında gurus kırk akçaya cârî idi bu i'tibârta şimdî ziyâdece alınsa câiz olur deyü mübâşiri hidmeti ile seksen akça alınmağa müsâadesi oldığı üzere hâlâ dahi vilâyet ma'mûr oluncaya değin bu karârda kalmak fermân olındı" (BOA. TD. 752, s. 9).

⁶⁶ Halil İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüşumu", *Belleten*, XIII/89-92, Ankara 1959, s. 593.

⁶⁷ BOA. TD. 752, s. 8.

⁶⁸ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakülte Dergisi* sy.5, Ankara 1947, s. 509-510.

⁶⁹ "Yağ" (Küttükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi*, s. 359).

⁷⁰ BOA. TD. 752, s. 9.

tarihli kanunnâme öncekilerden farklı olarak devlet teşkilatı kanunnâmeleri kapsamında olup Erzurum'daki iktisadî yapısı ile alakalıydı. Osmanlı idaresi, dönemin önemli gelir kaynaklarından Erzurum gümrüğü ile bizzat ilgilenmişti. Bu gaye doğrultusunda düzenlenen kanunnâmede, 1604 yılında beylerbeyi iken Nasrullah Paşa tarafından verilen düzenin yeniden sağlanmasına çalışılmıştı. Yedi yıl süresince Osmanlı hazinesine herhangi bir gelir getirmeyen Erzurum gümrük mukataası, düzenlemeden sonra, 19 Ekim 1629 ile 6 Ocak 1630 tarihleri arasındaki yaklaşık 2-3 aylık bir süre içerisinde 1062150 akçe ve 3600000 akçe yıllık gelire sahipti⁷¹.

Osmanlı yönetimi, bilhassa Doğu bölgelerindeki mukataa gelirlerini, doğrudan hazineye dahil etmek yerine, *adem-i merkezîyetçi* bir tutum izleyerek mevcut masraflara tahsis etmiş ve böylelikle de muhtemel bir para sıkıntısının olmasını engellemeye çalışmıştı⁷². Tîmâr sisteminin haricinde kalan bilhassa merkezdeki askerî görevliler, maaşlarının karşılanmasının için kendi bölgelerindeki mukataaları iltizam usulüyle değerlendirerek mevcut masraflarını karşılayabilmişlerdi⁷³. 1628'de Erzurum gümrük mukataasının düzenlenmesinde muhtemel bir para sıkıntısını önlemek ve askerlerin maaşlarını ödemek endişesi etkili olmalıdır. Nitekim genelde iltizam usulüyle değerlendirilen mukataalar, öncelikli olarak şehirde görevli askerî sınıfın maaşlarına tahsis edilmişti⁷⁴. Erzurum gümrük mukataasının yeniden hazine gelir sağlayan önemli bir kaynak haline dönüşmesinde kanunnâmenin payı olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Bu arada Safevîler ile olan düşmanlığa rağmen sair unsurlar da gümrüğün canlanmasında etkili olmuştur. Nitekim yeni düzenlemeleri takiben 1629'da gümrüğü işletmesi için Halep'ten Sanos Çelebi gelmiştir⁷⁵.

⁷¹ BOA. Kamil Kepeci Ruznamçe 1926, s. 5-10; Erim, *Erzurum Gümrüğü*, s. 20.

⁷² Halil İnalçık-Donald Quataert, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, Cambridge 1994, p. 65.

⁷³ Mehmet Genç, "Osmanlı Malîyesinde Malîkane Sistemi", *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000, s. 100.

⁷⁴ BOA. Bâb-ı Defteri Erzurum Hazinesi Dosya Kısmı (D.ERH. Dos.) 1-2, 1-8, 1-9, 1-10, 1-11; BOA. Bâb-ı Defteri Erzurum Gümrüğü Dosya Kısmı (ERG. Dos.) 1-2, 1-3, 1-4, 1-5, 1-6, 1-7, 1-9, 1-10, 1-12, 1-13, 1-14, 1-17, 1-20; BOA. D.ERH. Dos. 2-1, 2-2, 2-3, 2-5; BOA. MM. 84, s. 21; BOA. Ali Emîrî IV. Murad 131; BOA. Maliyeden Müdevver Defter (MAD.) 9829; s. 32; BOA. MAD. 3458, s. 11; BOA. MAD. 2765, s. 212; 20 Nisan 1611 tarihli kayıta, Erzurum kalesinde görevli *Gönüllüyan-ı Yemin* ve *Yesar* maaşlarının ikişer mevâcibleri hazine kalmaları şartıyla mukataa kendilerine ocaklık olarak tahsis olunmuştu. (BOA. MAD. 3260, s. 15).

⁷⁵ Hrand D. Andreasyan, *Polonyalı Simon'un Seyahatnamesi 1608-1619*, İstanbul 1964, s. 153-154.

Gümrük mukataasının dışında kanunnâmede yer alan cizye haricindeki çift, ispençe, ağnâm ve yaylak-kışlak gibi vergilerin düzenlenirken havâss-ı hümâyûn ile beylerbeyi hâssı olan arazilerin ölçü alınması dikkati çekmektedir. Netice olarak Osmanlı yönetimi hazırladığı yeni kanunnâme ile bir süreliğine de olsa bıraktığı otorite ve düzenini yeniden sağlamıştır.

ABSTRACT

ERZURUM KANUNNÂME DATED 1628 and INTERPRETATION

Under the leadership of Abazha Mehmed Pasha, a revolt took place in Erzurum in the seventeenth century after Sultan Osman II assassinated by the Janissaries. The revolt which lasted a long time could only be put down by the efforts of the grand-vizier and the commander-in-chief Husrev Pasha. Husrev Pasha made some arrangements in order to re-establish the former order of Erzurum, which during the revolt was under the control of Mehmed Pasha. Besides providing the fortifying services, needed for the reestablishment of the former order, Husrev Pasha also prepared the kanunnâme, which was one of his most important achievements regarding the province. The kanunnâme, prepared by the purpose of re-establishing the order after the revolt, gives information about the socio-economic structure of the era.

Key Words: Kanunnâme, Husrev Pasha, Erzurum, Abazha Mehmed Pasha, Seventeenth century.

1628 TARİHLİ ERZURUM KANUNNÂMESİ'NİN METNİ

Vezir-i a'zam ve sadru'l-ekrem Hazret-i Hüsrev Paşa edâme'llahü teâlâ iclâlelhâ bin otuz sekiz senesinde gümrük-i harîr ve ihtisâb-ı Erzurum ve tamgâ-yı sıyah ve sâ'ir rûsûmât min-ba'd bu vecihler alınsun deyü ta'yîn ve tahsîs buyurup tuğrâ-yı hümayûn ile Erzurum çarşısına vaz' eyledikleri kanunnâmedir.

el-Hamdü li'llâhi'l-meliki'l-a'lâ ellezi tahte tasarrufihî mine's-semeki ile 's-semâ ve 's-sa'lâtu ve 's-selâmü a'lâ resûlihî Muhammedeni'l-Mustafa ve a'lâ-âlihi ve ashâbihi'llezîne selekû sebîle'l-hüddâ emma ba'd sebeb-i tahrîr-i kitâbet-i 'anberfâm ve müceb-i tastîr-i hitâb-ı 'abher hitâm oldur ki 'ammeten re'âyâ ve berâyâ ve kâffeten sükkân-ı bilâd ve kurâ ki ve dât-i hazret-i hâlikî'l-berâyâ der-yâlet-i mütegalibeden humâyet ve styânetleri hükkâm ve vülât zimmetlerine farz-ı 'ayn ve karz u deyn olup felâ-cerem bu emr-i mübremem imtisâlen zâd-ı ma'âd ve sebeb-i rahmet-i rabbi'l-ibâd olmak için mehmâ-emken humâyetlerine şürâ' icâb idüp bu zümrede cümleden biri eyâlet-i Erzurum re'âyâ sıdır ki sâbika vilâyet-i mezbûreye vâlî olanlar celb-i mâl için cânib-i mîrîye ait gümrük ve ihtisâb rûsûmlarına ve ber-müceb-i defter-i hâkânî kendülere mahsûl kayd olunan âdet-i ağnâm ve ispençe ve kışlak ve resm-i yaylak ve caba ve bennâk ve gayr-i rûsûmâtı ahz u kabza a'vân ve havâşide ba'zı nâşîlerde tefvîz idüp anlar dahi eyadî-i tama' envâr-ı raiyyet-dıraz ve gümrük ve ihtisâb deyü ebvâb-ı zulmu erbâb-ı ticârete kışâd ve bâz idüp zümre-yi tüccâr ribh ve ticâret umidindeyken pâre ve bizaâtlarına hüsrân isâbeti a'lâmet-i hayretlerin nişân olup el-mülkû yedîmu bi'l-küfri ve lâ-yedîmu bi'z-zulmi fehvâ-yı şerîfî vilâyetde nümâyân olup ve kezâlik rûsûm-ı raiyyet dahi ifrât ile izdiyâd bulmakla edâ'sında re'âyâ bi-tâb ve tüvân olduklarından etrafa gidenler olup re'âyâ perîşanlığı hazine killeetine ve hubûbât ve gallât nedretine sebeb olup berîn-i takdîr bi-inâyeti'l-lâhi'l-kavîyyi'l-kadîr imâret-i vilâyet emrinde mütevekkilen alle'llâh izdiyâd-ı himmet teşmîr olındıkda gümrük nâmuna harîr yükünden altmış ve kara kumâş yükünden sâbıkada alındığı üzere yüzer gurusu alınsa erbâb-ı tüccârda yine vahşet idüp mîrîye naks terettübü ve mîr-i mîrân tarafından dahi beher ispençe başına ikişer gurusu ve kışlakdan üçer gurusu ve âdet için bir re's koyundan yigirmişer akça ve sâ'ir rûsûm-ı raiyyet dahi bu merbebe ifrât ile alınsa vilâyet harâbeliğı yine mukarrer olup bu bâbda defter-i hâkânî ta'yînâtına zâhib olındığı suretde mîrîye ve mahsûl-ı hükkâma selef-i sâlihîn sülûkuna muğâyir naks irâd idüp kanûn-ı cedid vaz'ı dahi münâsib görülmeyişine binâen mukaddema vâlî-yi vilâyet-i mezbûrda olanlarda bin yigirmi üç tarihinde vâlî bulunan Nasrullah Paşa zamân-ı hükûmetinde hazîne-i âmirre rûsûmuna ve mîr-i mîrân mahsûline virdüğü nizâm tevîr-i envâl-i beytî'l-mâla ve re'âyâ ve berâyâ hakkında tevîr-i ahvâle bâis olup akrânunun eşbeh ve a'deli idüğü sikât-ı muvâhidinden istimâ' menvî ve muhtârımız hayru'l-umûri evsatuhâ fehvâsı olmuşken merhûm-ı mûmâileyhin eserini hâlet-i mutavassuta ihtiyâr idüp bi-avnihî teâlâ vilâyet bu hâl ile imâret kabul indinceye değün ekser rûsûm-ı gümrük ve bi'l-cümle envâl-ı hâssa ve ekser mîr-i mîrâna bağlı ispençe ve âdet-i ağnâm ve sâ'ir hukuklar merhûm Nasrullah Paşa zamânında alındığı nesik-i zeyl-i defterde ale'l-inifrâd tevîrî ve tasrîh olunmağın vech-i meşrûh üzere vilâyete nizâm müyesser olup defter-i hâkânîde ta'yîn olma ve hakk ile amel-i sâlih olunacak mahallere değün medlûl-ı defter tuğrâ-yı garrâ ve tevkî-i refî'i-

cihân-ârâ ile muanven kılını tahrîren fi-evâsüt-ı şehri Safer li-sene semâne ve selâsîn ve elf.

An-Rûsûmât-ı Mukâta'a-ı Gümrük-i Harîr-i Erzurum

Nasrullah Paşa merhûm zamânında Acem'den gelen harîr yükleri vezn olunup her bir batman harîrden birer gurusu-ı riyâlî resm-i gümrük alınuğı üzere ol vechle alınmak fermân olındı.

Ve kara kumâş yükleri geldikçe ümenâ üzerine varup yüklerin açdurup katife ve kemha ve darayî ve dülbend ve sâ'ir Hind esbâbından ve emtia-ı Acem'den yükünde her ne var ise ecnâsıyla sayılıp yigirmide bir resm-i gümrük alınurken sonra yükleri maktâ' olup at yükünden yigirmi iki hasene alınuğı üzere hâlâ dahi bu minvâl üzere alınmak emr ü fermân olındı.

Sâbika Erzurum Beylerbeyisi olan Nasrullah Paşa zamânında Acem'den gelen halı ve kiçe ve post ve semmur ve sahtiyan ve gayri ve attâr-ı İspanî'ye müteallik darçın, karanfîl ve şeker ve fülful ve râvend ve çüb-ı çinî ve cevz-i bevva ve sâ'ir hırdavat-ı Acem her ne gelür ise bahâya tutulup kıymeti ne mikdâr gurusu olursa her yigirmi gurusudan bir gurusu mîrî için resm-i gümrük alınuğı üzere hâlâ dahi ol vechle alınmak fermân olındı.

Ve Nasrullah Paşa merhûm zamânında Acem'den gelen çivîd yükleri vezn olunup kaç batman gelürse gayet a'lâ çivîdin her bir batmanından seksan sekizer akça ve ednâ çivîdin her bir batmanından altmış dörder akça mîrîye resm-i gümrük alınuğı üzere hâlâ dahi ol vechle alınmak fermân olındı.

Ve Nasrullah Paşa merhûm zamânında Acem'den gelen penbe yüklerinin her bir yükünden mîrî için bir gurusu-ı kâmil gümrük ve Bitlis ve gayri diyârdan gelen mazu yüklerinin her bir yükünden kırk akça gümrük alınuğı üzere hâlâ dahi ol minvâl üzere alınmak fermân olındı.

An-Rûsûmât-ı Mukâta'a-ı İhtisâb-ı Erzurum

Nasrullah Paşa merhûm zamânında Acem'den gelen ipek yükleri açılıp Erzurum bâzârında satılırsa ihtisâb emînleri üzerine varup vezn üdirip her bir batman harîrden buçuk gurusu mîrî için resm-i mîzân-ı ihtisâbiye alınuğı üzere hâlâ dahi o minvâl üzere alınmak fermân olınuğı ve Erzurum'da açılmayup gayri diyâra geçüp giderler ise müşârin-ileyh zamânında her yükden ikişer akça bâc-ı ubûr nice alınurdu ise ol vechle alına deyü fermân olındı.

Nasrullah Paşa merhûm zamânında Acem'den gelen kara kumâş yükleri Erzurum bâzârında açılıp satılırsa ihtisâb emînleri üzerine varup yüklerin açdurup katife ve kemha ve atlâs-ı Acem ve darayî ve dülbend ve bogası ve esbâb-ı Hind'den ve emtia-ı Acem'den yükünde her ne var ise ecnâsıyla sayılıp ve tamgâlayup mîrî için her elli parçada bir parçasın resm-i ihtisâbiye aldıkları üzere hâlâ dahi ol minvâl üzere almak fermân olındı.

Nasrullah Paşa merhûm zamânında Acem'den gelen halı ve kiçe ve post-ı semmur ve vaşak ve nafe-i kurd ve kebûd ve telâtin ve sahtiyan ve attâr-ı İspanî'den darçın ve karanfîl ve şeker ve fülful ve râvend ve dar-ı fülful ve gayri hırdavattan yükünden her ne var ise açup Erzurum bâzârında satılırsa emîn üzerine varup her birin bahâsıyla kıymete tutup ne denlü gurusluk olursa mîrî

için her elli guruşda bir guruş resm-i ihtisâbiye alındığı üzere hâlâ ol vechle alına deyü fermân olındı.

Rûm tarafından İstanbul ve Burusa ve Halep ve Şam ve gayri diyârdan gelen çuka ve kumâş ve bogası ve yükleri açılıp ne mikdâr zirâ' olursa elli zirâ'da bir zirâ'un mîrî için resm-i ihtisâbiye alındığı üzere hâlâ dahi ol vechle alına deyü fermân olındı.

Nasrullah Paşa zamânında Kastamonu ve Tokad ve gayri vilâyetden gelen bakır yüklerinden ve Halep ve Diyârbekir ve gayri diyârdan gelen kahve ve şeker ve gayriden her elli yükde ve her elli vukiyyeden bir vukiyyesi mîrî için resm-i ihtisâbiye alındığı üzere hâlâ dahi ol minvâl üzere alınmak fermân olındı.

Erzurum bâzârında âhar vilâyetden gelüp satılan yağ ve bal ve pirinç ve nohud ve mercimek ve dakîk ve kuru üzüm ve yaş meyve ve sâ'ir me'külât kısmından her ne gelür ise Nasrullah Paşa zamânında her yükünden sekizer akça bâc-ı bâzâr alındığı üzere hâlâ dahi ol vechle alınmak fermân olındı.

Ve Erzurum bâzârında gelüp satılan her bir koyundan bir akça ve camus ve sığırın her bir re'sinden dört akça ve at ve katır ve merkeb ve devenin her bir re'sinden sekiz akça mîrî için mukaddema Nasrullah Paşa zamânında tamgâ-yı bâzâr alındığı üzere hâlâ dahi ol vechle alınmak fermân olındı.

An-Rüsûmât-ı Mukâtâ'a-yı Kassâbiyye-i Erzurum

Nasrullah Paşa zamânında Acem'den gelen ipek yükleri vezn olunup gümrüğü alındıktan sonra her bir batman harîrden mîrî için rub' guruş resm-i kassâbiyye alındığı üzere hâlâ dahi ol vechle alınmak fermân olındı ve eğer maktû'an almak lazım gelürse dörder kırmızı alınmak emr olındı.

Ve Paşa-yı müşârûn-ileyh zamânında Acem'den gelen kara kumâş yükleri açılıp katife ve atlâs-ı Acem ve kemha ve darayî ve dülbend ve bogası ve gayri ve Hind esbâbından yükünde ne bulunursa mîrî için her yüz aded parçadan bir parçası resm-i kassâbiyye alındığı üzere hâlâ dahi ol vechle alınmak fermân olındı maktû'an alındığı mahalde her yükünden dört kırmızı alınmak emr olındı.

Ve Acem'den gelen halı ve kiçe ve post-ı semmur ve vaşak ve nafe-i kurd ve kürk-i kebûd ve attâr-ı İspanî'den ve darçın ve karanfil ve şeker ve fülful ve râvend ve çüb-ı çînî ve gayri hırdavat her ne bulunursa kıymete tutulup her yüz aded guruşdan bir guruş mîrî için resm-i kassâbiyye alındığı üzere hâlâ dahi ol minvâl üzere alınmak fermân olındı.

Ve Acem'den gelen penbe yüklerinin her bir yükünden mîrî için on beşer akça ve çivid yüklerinin her bir batmanından yigirmi beşer akça ve ednâsından on altışar akça mîrî için resm-i kassâbiyye üzere alındığı üzere hâlâ dahi ol vechle alınmak fermân olındı.

Burusa ve İstanbul ve Halep ve Şam ve Diyârbekir ve gayri vilâyetlerden Erzurum bâzârına gelüp satılan çuka ve kumâş ve boga ve gayri her ne olursa her yüz zirâ'dan bir zirâ' mîrî için resm-i kassâbiyye alındığı üzere hâlâ dahi ol minvâl üzere alınmak fermân olındı.

Ve âhar diyârdan Erzurum bâzârına gelüp satılan bakır yüklerinden ve kahve yüklerinden her yüz vukiyyede bir vukiyyesi mîrî için resm-i kassâbiyye alındığı üzere hâlâ dahi minvâl-i meşrûh üzere alınmak fermân olındı.

Ve Nasrullah Paşa merhûm zamânında Erzurum vilâyetine tâbi kadîliklarda olan keferre tâyifesinin her bir neferinden mîrî için sâl be-sâl ikişer yüz akça ve kesr guruşa beşer akça haraçları alınıp sonradan bir nice defa cülûs-ı hümâyûn vâki' oldıkda beşer akça her neferine zamm olunmağla cümle ikişer yüz yigirmişer akça alındığı üzere hâlâ dahi guruş yetmiş sekiz akça hesabından her bir neferinden iki yüz yigirmi akça cizye alınmak fermân olındı.

Ve havâss-ı hümâyûn karyelerinden ve beğlerbeğilerin hasları olan karyelerden müselmân raiyyetlerden tutageldikleri çiftliklerinden defter-i hâkânîde kayd olunduğı üzere çift hakkı için senede bir defa elli akça alındığı üzere hâlâ dahi ol vechle alına deyü fermân olındı.

Ve Nasrullah Paşa merhûm zamânında havâss-ı hümâyûn karyelerden mîrî için kayd olunan âdet-i ağnâmdır ve eğer mîr-i mîrân olanlara mahsûl kayd olunmuş yerlerin âdet-i ağnâmlardır guruş-ı kâmil seksanar akçaya cârî olduğu senelerde her bir re's koyundan mübâşiri hidmetiyle üçer akça ve guruş ziyâde geçdiği senelerde dörder akça koyun hakkı aldırmağla müsaadesi olunmağla vilâyet ma'mûr oluncaya değin re'âyâ ya merhameten birer akçası dahi tedennî olup cümle hidmetiyle üçer akça alınmak fermân olındı ziyâde alınmaya.

Ve Nasrullah Paşa zamânında havâss-ı hümâyûn ve beğlerbeğiler hasları olan karyelerin keferesinden her bir neferinden yigirmi beşer akça ispençe alınmak mu'tâd iken Erzurum'un ibtidâ tahrîri eyyâmında guruş kırk akçaya cârî idi bu i'tibârla şimdi ziyâdece alınsa câiz olur deyü mübâşiri hidmeti ile seksan akça alınmağla müsaadesi olduğu üzere hâlâ dahi vilâyet ma'mûr oluncaya değin bu karârda kalmak fermân olındı.

Nasrullah Paşa merhûm zamânında havâss-ı hümâyûn karyelerde ve eğer beğlerbeği haslarında kışlakı bulunan müselmân raiyyetden sâl be-sâl resm-i kışlak yetmişer akça ve gâh mübâşiri hidmetiyle seksanar akça alınmağla müsaadesi olduğu üzere vilâyet ihyâ ve âbâdan olup ma'mûr oluncaya değin halî üzere karar virildi.

Ve yaylağa çıkup tavarların yaylada ya(yla)klarda olan raiyyetden havass-ı hümâyûndur eğer beğlerbeği haslarından her bir hâne-yi raiyyetden buçuk vukiyye revgan ki iki yüz dirhem olur defter-i hâkânîde kayd olunduğı üzere Nasrullah Paşa zamânlarında resm-i yaylak alınmağın yine ol vechle alınmak fermân olındı.

